

Gerda van Wageningen

WOELIGE WATEREN

Trilogie

Altijd leeft de rivier

Woelige wateren

Bij storm en ontij

Westfriesland

HOOFDSTUK 1

Met zijn vijven stonden ze aan de reling van het beurtschip dat met strak gebolde zeilen over de rivier voer. Het water rook fris, maar ze merkten het niet. Het schippersknechtje putte een emmer water uit de Dordtse Kil, water dat zo helder was dat de passagiers op het overvolle scheepje het zonder bezwaar op konden drinken. Maar de vijf aan de reling voelden geen dorst, hoewel ze sinds de vroege morgen alleen maar een kale snede donker roggebrood hadden gegeten en een enkele slok water hadden gedronken.

Gespannen waren hun ogen gericht op het stadssilhouet in de verte. De torens van de Grote of Sint-Laurenskerk, die overal boven uitstak, de drukte van de schepen die alsmaar toenam naarmate ze de grote drukke werkstad, zoals Rotterdam ook wel werd genoemd, naderden.

De rijzige vrouw met nog bijna onmerkbaar de eerste grijze haren tussen het blond, bewoog onhoorbaar haar lippen in een woordeloos gebed, waarin ze om kracht vroeg het nieuwe, onbekende leven in de stad aan te kunnen. De man die naast haar stond bewoog niets, zijn lippen niet, zijn ogen niet en zelfs de handen die de reling omklemden niet. Naast hem stond Jan, zijn negenjarige zoon, een mager ventje dat veel te klein was voor zijn leeftijd, een kind dat getekend was door de armoe die hen net als zovele anderen naar de stad gedreven had. Zijn oudste zus Nora had beschermend haar arm om het jochie heengeslagen.

Nora Groenendijk was achttien en vond het wel avontuurlijk dat ze naar de stad gingen met niet veel meer dan de hoop dat ze daar een beter leven zouden krijgen dan ze gistermorgen achter zich gelaten hadden. Tersluiks keek ze naar Aleid, twee jaar jonger dan zichzelf, twee keer zo knap en met prachtige ogen die glommen van verwachting. Voor Aleid was deze reis een feest. In de stad wachtten haar duizend mogelijkheden. Maar Nora was daar nog niet zo zeker van.

Nora huiverde. Ze was even blond als haar moeder, even rijzig van gestalte, haar ogen hadden dezelfde rustige blik. Maar bij moe kwam die rust van binnenuit, bij haar was het slechts schijn. Ze verlangde naar het moment dat ze ginds voet aan wal zouden zetten, in die grote stad, maar tegelijkertijd

was ze er ook bang voor.

Aleid was de eerste die in beweging kwam. Ze stootte haar zus aan. 'Ik krijg het koud,' bromde ze. 'En ik heb zo'n honger.'

'Het eten is op,' zuchtte Nora gelaten want ook haar maag rammelde hoorbaar.

De ander trok een pruillip. 'We hadden nooit op reis moeten gaan met maar zo weinig eten bij ons.'

'Er was niet meer. Kom.' Ze trok Jan met zich mee. 'Laten we wat op en neer lopen over het dek om weer warm te worden.'

Het was halverwege april in het jaar 1899. Een eeuw was bijna voorbij, een tijdperk ook, zei pa. In de nieuwe eeuw zou iedereen het beter krijgen, daar geloofde Groenendijk vast in. Hij had er genoeg van dat er 's middags niet meer te eten was dan wat aardappelen met mosterd en azijn. 's Avonds een kale, droge snede roggebrood. Ze hadden honger. Ze werkten zich kapot en nog hadden ze honger. Dus gingen ze naar de stad, hij zou er werk vinden in de havens die volop gegraven werden. Sinds de stad een goede verbinding had gekregen met de zee, nog niet eens twintig jaar geleden, was Rotterdam gegroeid en gegroeid en daar kwam nog lang geen einde aan. De stad werd overspoeld door sjofel uitzierende, magere mensen afkomstig van de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden. Zelfs uit Brabant kwamen ze, de gelukzoekers met hun hoop op een beter leven. Allemaal kwamen ze naar de stad in de hoop er goedbetaald werk te vinden. Soms lukte dat, maar soms ook niet. Doch Arie Groenendijk geloofde vast in een betere toekomst waarin hij niet langer afhankelijk zou zijn van de nukken van één man: de boer. Hij was pas zevenendertig, nog in de kracht van zijn leven. Het zou hem wel lukken. Het moest lukken. Zijn gezin zou niet langer honger hoeven te lijden. Ze zouden er ginds de ruimte en de rust van het platteland wel missen, maar ze kregen er ook veel voor terug. Hij weigerde simpelweg daaraan te twijfelen. Nora en Aleid konden een dienstje zoeken. Zijn vrouw kon zo nodig wasvrouw worden. Ze zouden het goed hebben en Jan, zijn zoon, zijn trots en zijn stamhouder, zou niet langer ingevallen wangen hoeven hebben. Zijn bleke, bijna doorschijnende witte huid baarde Groenendijk zorgen en het kind had altijd donkere kringen onder zijn ogen. Jan zou rozig gezond

worden zoals andere jongens, buiten spelen en kattenkwaad uithalen in plaats van huilend aan zijn moeders rokken hangen. En hijzelf zou niet meer hoeven buigen voor die trotse boeren die een arbeider behandelden als nog minder dan de vette varkens die in de modder langs de sloot scharrelden.

De meisjes hadden hun broertje tussen hen in genomen, het jochie zweeg en luisterde gelaten naar het drukke gekwebbel over zijn hoofd heen. Het was vooral Aleid die zich liet horen, zij had altijd het meeste spraakwater zoals moe zei. 'Ik zoek een dienstje bij een rijke familie,' grinnikte Aleid onbekommerd. 'Dan heb ik elke dag genoeg te eten en een heerlijk zacht bed om in te slapen. Als het even kan maak ik de zoon des huizes het hoofd op hol, zodat ik rijk kan trouwen en een heuse dame word.'

Nora gierde het uit van de lach. 'Toe maar. Alsof rijke jongheeren staan te popelen om te trouwen met dienstbodes die rafelige kleren dragen zoals wij, die ruiken naar zweet omdat we maar één verschoning hebben.'

'Jij bent veel te praktisch,' meende de jongste van de twee gezusters. 'Droom nu eens lekker weg, Noor, denk er eens aan dat het etenstijd is en dat er vlees op je bord ligt en ook nog eens groente. Dat je net zoveel kunt eten als je wilt. Dat we in een huis wonen waar de wind niet door de gaten in het dak giert. Dat zijn heerlijke dromen hoor.'

'Dat van die wind was de schuld van de boer,' antwoordde de praktische Nora even nuchter als altijd, terwijl de lach opnieuw plaatsmaakte voor de vertrouwde ernstige blik in haar ogen. Ze dacht terug aan wat ze achter zich gelaten hadden. Een paardenknechtshuisje, zoals dat heette, waarin zich een kamer bevond met aan weerszijden een bedstee, een voor pa en moe, de andere voor Jan omdat die zo vaak ziek was. Zelf had Nora jarenlang met Aleid op zolder geslapen, op een paar oude strozakken tussen de aardappelen die ze achter hun huisje op het veldje verbouwden om te eten te hebben. Het varken dat ze mestten verkochten ze om de broodnodige kleren te kunnen kopen, wol om kousen te breien, stof om rokken te naaien, baai en meer dat nodig was om eenvoudig en sterk goed te naaien waar je lang mee kon doen. Ze dacht aan de boer voor wie vader jarenlang als paardenknecht gewerkt had, die hard was voor zijn personeel omdat het geld kostte, maar

zijn dieren vertroetelde omdat die geld oprachten. Moe had de boerin moeten helpen tot ze niet meer kón. Ook van de kinderen werd verwacht dat ze de handen uit de mouwen staken zonder daar extra betaling voor te krijgen. Zelfs Jantje had met de oogst zo hard moeten werken dat hij vaak gehuild had van vermoeidheid. De boerin was menselijker geweest dan haar echtgenoot die alleen in baten en lasten scheen te denken, maar ze had niet veel kunnen verzachten onder het altijd scherpziende oog van haar man. Het was eigenlijk een akelig bestaan geweest, zonder vooruitzichten en de wetenschap dat lang niet alle boeren even gierig waren als de boer voor wie vader werkte, was op dat moment maar een schrale troost geweest.

Ze had vrijers gehad. Armoedzaaiers zoals zichzelf, maar als ze dacht aan een toekomst met een van hen had ze er niet mee door kunnen gaan. Hoe zou zo'n toekomst eruit hebben gezien, dacht ze? Een huwelijk en voor je het wist een hele reeks kinderen, armoe, altijd armoe. Honger, gesjappel om ze netjes in de kleren te houden, oud worden voor je tijd zoals pa en Moe. Nee, Nora had daar geen zin in. Wat dat betrof kon ze Aleid wel begrijpen met haar opmerkingen over rijk trouwen, maar Nora was nuchter genoeg om te weten dat geld met geld trouwde. Als het echt niet anders kon zou ze nog liever alleen blijven, dacht ze.

Op een dag, een paar maanden geleden, was pa er onverwacht onder het avondbrood over begonnen dat hij erover dacht om naar de stad te gaan en daar werk te zoeken. Ze waren heus de eersten niet die uit het dorp weg-trokken. Er waren er meer vertrokken uit dat kleine Zeeuwse dorp. Sommigen zelfs helemaal naar Amerika, maar daar had vader geen zin in. Er waren regelmatig mannen teruggekomen in het dorp, soms maar voor een paar dagen omdat er een oude moeder ziek geworden was. Dergelijke mannen zaten knap in de kleren, rookten dikke sigaren en staken zo de dor-pelingen de ogen uit met hun in de stad verworven rijkdom. Ze vertelden verhalen over schepen en havens, waar elke gezonde kerel goed geld verdienen kon. Verhalen die anderen tot nadenken stemden. Verhalen waar op zaterdagavond bij de dorpsbarbier, die de mannen voor een paar centen schoor voor de komende zondag, nog lang werd doorgepraat. Tot pa er op een avond dus zomaar over begon dat hij er ook aan dacht om werk te gaan

zoeken in de haven.

Moe had stil geluisterd en eigenlijk alleen aan Jan gedacht. Als ze een beetje geld hadden, konden ze misschien eens met Jan naar een dokter gaan, want de jongen gedijde niet. En in de stad woonden goede dokters. In hun dorp was er ook wel een dokter, een statige deftige man die in zijn rijtuig de zieke boeren in de omgeving bezocht en die armelui wel hielp als het om leven of dood ging. Ze waren echter bang voor die deftige man met zijn voorname sikje en zijn deftige praat dat zo onbegrijpelijk klonk voor hen die opgevoed waren met het Zeeuwse dialect en die maar zo weinig naar school waren geweest. Het verstaan van die deftige taal vergde altijd veel inspanning. Dominee praatte zo als hij 's zondags tot tweemaal toe de kansel beklom om zijn gemeenteleden voor te houden hoe ze nader tot de grote Vader daarboven moesten komen. De burgemeester praatte zo en de dokter dus ook. Maar als je ziek was kwam Aai, die met de helm geboren was en die mensen of beesten genas, dat maakte niet uit, en er niet meer voor wilde hebben dan je missen kon, al was het maar een enkele borrel. Aai had genezende gaven, dat wist iedereen. Al had hij er nooit voor gestudeerd, hij streek met zijn handen over de zieke plek en wist dan wat je mankeerde, of hij kon de pijn wegnemen. Soms zei hij eerlijk dat hij er niets aan kon doen. Aai had Jan vaak geholpen. Maar moe had gelijk. Zodra daar geld voor was moesten ze eens met Jan naar een goede dokter gaan, zodat die kon zeggen wat er nu precies aan mankeerde en die dan medicijnen kon geven zodat de jongen beter zou worden.

Nora's ogen kregen een zachtere uitdrukking. Daarna, mijmerde ze verder, was alles ineens heel snel gegaan. Vader had bedankt bij de boer en daar onenigheid over gekregen zodat ze niet eens wachtten tot de eerste mei. De boer was zo boos geweest en had hen ondankbaar genoemd en nog dingen die minder fraai waren, had bovendien gezegd dat ze met drie dagen zijn huis uit moesten zijn. Ze hadden bijna alles wat ze bezaten moeten verkopen om de reis naar de stad te kunnen betalen. En zelfs toen had de diaken die over de armenzorg ging er nog wat bij moeten leggen. Alleen de allernoodzakelijkste meubelen hadden ze gehouden. Het armetierige boeltje was meegegeven met een vrachtrijder en stond als het goed was op hen te

wachten. Verder hadden ze alleen nog wat kleren, het goed dat ze aanhadden en hun 's zondagse kleren die vader in het valies bij zich droeg. Hij bewaakte dat valies dan ook zorgvuldig, want wat moesten ze beginnen als het kwijt zou raken? Moe had nog wat brood gekocht voor onderweg en dat was het dan. Gisteren waren ze van hun dorp naar de haven bij Zijpe gelopen, want geld voor de stoomtram hadden ze natuurlijk niet. Het beurtschip zou hen de volgende morgen al vroeg meenemen, en de afgelopen nacht hadden ze in een boerenschuur geslapen, dat mocht gratis bij een van de boeren die vlak bij de haven woonde en die medelijden had met de mensen die zonder iets te bezitten naar de stad trokken. De enige voorwaarde die hij stelde was dat er niet gerookt mocht worden vanwege het brandgevaar en het sprak vanzelf dat je geen overlast mocht bezorgen. Ook die dingen hadden ze gehoord van de mannen die al voor hen aan het grote avontuur waren begonnen. Een van hen had zelfs een huisje te huur geweten, daar was hun boeltje dus naartoe gebracht.

Zodoende waren ze nu voor de tweede dag onderweg. Het was guur weer, zelfs voor april, en ze hadden honger, want vanmorgen hadden ze het laatste beetje roggebrood opgegeten en het was nu al ver na het middaguur. Maar, hield Nora zichzelf voor, ze waren eindelijk vlak bij de stad en als je er niet aan dacht, kon je de honger wel een beetje vergeten.

Het meisje snoof de lucht van de rivier op. Eindelijk liet ze zich overhalen een slokje water uit de emmer te nemen. Dan zuchtte ze eens diep en ging naast haar moeder staan die nog steeds onbeweeglijk aan de reling stond.

‘Nog even, Moe. Waar zullen we straks slapen, denkt u? Onder welk van die daken staat ons boeltje op ons te wachten?’

‘Ik heb God gevraagd voor ons te zorgen, Nora. Dat zal Hij zeker doen. We moeten vertrouwen hebben. In ieder geval hebben we een huis waar we naartoe kunnen.’

‘Ja,’ antwoordde Nora met een rood hoofd. Want het leven kon zo moeilijk niet zijn, of moe bleef vertrouwen hebben in haar Schepper, iets dat Nora niet altijd begreep. Er was een huis dat op hen wachtte, maar verder was alles vreselijk onzeker. Ze waren moe, hongerig en koud. Geld hadden

ze nauwelijks meer en vader had geen werk. Jan was ziekelijk. Wat moest dat allemaal worden? Had ze maar iets van haar moeders vaste vertrouwen dat alles wel goed zou komen. Nora beet op haar lip, haalde nog eens diep adem en las zichzelf de les. Kijk om je heen, naar de drukte op de rivier, die onvoorstelbaar was nu ze de stad invoeren. De rivier was zo vol leven! Het water rook zo heerlijk fris. Ze had dorst. Misschien moest ze nog wat drinken, zodat de knagende honger ook minder voelbaar was? Zelfs Aleid was inmiddels stil en ernstig geworden. Dicht stonden ze nu bij elkaar. Stilzwijgend hadden ze een halve cirkel om Jantje gevormd, aan de reling van de oude zeilkipper die hen had vervoerd. Klippers waren snelle schepen en de beurtschipper was een van de weinige mensen die nog steeds niet wilden geloven dat de tijd van de zeilvaart voorgoed voorbij was. Vanaf de oudste tijden was de mens afhankelijk geweest van de wind, om het water te bedwingen, zei hij. Nu waren er veel vies stinkende, walmende stoomschepen die de drukke rivier bevoeren, die de lucht vervuilden met roet en de geur van stoom drong zich nu in hun neusgaten. Immense zeeschepen lagen in de havens, meest stoomschepen die nog wat zeil konden bijzetten. Op de rivier lagen ook rijnen bij de dukdalven, daar waar grote zeeschepen soms midden op de rivier gelost werden. Op stroom heette dat, hoorde ze van het schippersknechtje, dat een wereldwijd gezicht trok tegenover de diep onder de indruk geraakte plattelanders.

De familie Groenendijk was niet de enige gelukszoeker die alles achter zich had gelaten, dat was duidelijk. Op het platteland was het leven de laatste jaren moeilijk geweest. Meer dan tien jaar geleden had een grote landbouwcrisis heel Europa getroffen, toen waren er al veel mensen weggegaan. In dezelfde tijd was eindelijk de Nieuwe Waterweg zodanig uitgebaggerd dat het voor zeeschepen mogelijk was geworden om zonder al te veel moeilijkheden door te varen tot aan de stad. Als gevolg daarvan was Rotterdam enorm gaan groeien. Steeds meer mannen hadden er de ene haven na de andere gegraven. Overal werden woningen gebouwd voor de eindeloze stroom arbeiders die de zich uitbreidende stad naar zich toe trok. Wie in de kroegen hoorde dat het loon in de stad soms wel een keer zo hoog was als op het platteland, wilde ook wel gaan. Maar diezelfde mannen zwegen er

wel over dat het leven in de stad beslist duurder was. Dat de mensen er dicht opeengepakt huisden. Men wist in het dorp wel dat de stad een poel van zonde was, maar het betere bestaan bleef lokken.

Eindelijk meerden ze af en niet veel later stond het vijfhoekig groepje met hun karige bezittingen in de hand op de drukke kade.

Sleperskarren hobbelden luidruchtig over de keien. Op veel plaatsen lagen goederen op de kade opgeslagen, afgedekt door dikke zwarte zeilen waarmee kinderen tenten maakten om er te spelen.

‘Kom,’ zei Groenendijk. Van de schipper hadden ze gehoord waar ze ongeveer heen moesten.

Ze bleven dicht bij elkaar in de buurt om elkaar onderweg niet kwijt te raken. Een tikje angstig voelde Nora zich wel in die ongewone drukte. Zoveel lawaai was er in hun dorp alleen als er kermis was, en daar kwamen ze nooit omdat pa dat niet wilde hebben. Op de kermis was te veel slechtheid, zei hij. Een Godvrezend mens had daar niets te zoeken, er was daar te veel losbandigheid.

Nora zuchtte. Ze was moe. Zo nu en dan voelde ze zich een beetje duizelig, dat zou wel door de drukte en de honger komen. Aleid leek daar niets geen last van te hebben. Die keek met glimmende ogen vol verlangen naar het veelkleurige, bruisende stadsleven. Jantje zag nog bleker dan gewoonlijk, en moeders mond was een smalle streep geworden. In haar ogen lag echter dezelfde rust en vastberadenheid als altijd.

Vader Groenendijk liep voorop. Ze naderden nu de binnenstad waar ze moesten zijn. De Coolsingel met zijn molen en het grote ziekenhuis, ze keken er hun ogen uit. Het water daar stonk een beetje, in de stad stonk het trouwens wel op meer plaatsen, ontdekten ze. Ze zagen de Doelen, de theaters, winkels die nu gebouwd werden aan de Nieuwe Binnenweg. Nora had nooit geweten dat een stad zó groot was. Heel anders dan Zierikzee en Brouwershaven bij hen op het eiland.

Maar dan maakten voorname huizen en winkels plaats voor sloppen en stegen, nu ze weer verdergingen. Hier stonden de huizen steeds dicht op elkaar gepakt. Hier waren zelfs de straten vies en stonk het nog meer dan bij de singels waar ze eerder langs gekomen waren. Hier hingen ook vrou-

wen uit ramen die zich luidruchtig bemoeiden met wat er op straat gebeurde. Er was een kromgebogen oude vrouw die vis ventte met een handkar. Een lorrenboer met een stemvolume waar elke acteur jaloers op zou zijn brulde 'Lorrèèè' terwijl hij met zijn hondenkar langs de huizen trok. Het was kil en tochtig in de straatjes, waar de huizen intussen zo dicht opeengepakt stonden dat de zon nooit veel kans kreeg. Pa vroeg voor alle zekerheid een keer of ze wel goed liepen.

Kroegen waren er genoeg, dacht Nora verbaasd. Sommige vrouwen met losgepiekte, vettige haren en beduimelde, gescheurde schorten maakten een praatje met elkaar vlak voor de winkel van de waterstoker, een typische Rotterdamse nering waarover ze op het dorp al had horen praten. Daar kon je voor een luttel bedrag een emmer heet water halen op wasdag. De waterstoker verkocht ook petroleum en kolen en ze heetten de beste nieuwsverspreiders te zijn die de stad kende, al dan niet met behulp van hun duim.

Het was duidelijk dat ze hier vreemden waren. Overal werden ze nagekeken, een enkele maal vriendelijk toegeknikt. Er zat een oude, kromgebogen vrouw achter een raam te breien, een dikke kat lag in de vensterbank tussen twee schriële geraniumplanten. Flink zijn, hield Nora zichzelf voor. Pa zou straks op pad gaan om wat te eten te bemachtigen, had hij beloofd. Ze was vanzelfsprekend niet de enige die duizelig begon te worden van de honger.

Eindelijk kwamen ze, na een paar maal verkeerd lopen en opnieuw de weg vragen, in de straat waar ze moesten zijn. Nu, straat kon je het maar nauwelijks noemen. Steeg, dat was het woord. De ruimte tussen de tegenover elkaar staande huizen bedroeg hooguit een meter of drie.

'Zijn we er haast?' Jantje hilde bijna. Hoewel het ventje zelden of nooit klaagde over zijn slechte gezondheid, was het duidelijk dat hij op was van vermoeidheid. Ondanks haar eigen ellende nam Nora hem op haar rug. 'Ik zal je het laatste stukje wel dragen,' beloofde ze terwijl ze manmoedig een nieuwe duizeling doorstond. Jantje hing van vermoeidheid tegen haar aan.

'Hier moet het zijn.'

Nog onverwacht hield vader Groenendijk stil. Zwijgend staarden ze met hun vijven naar de kale deur, waarop nog slechts resten zaten van de brui-

ne verf die het hout eens een heel ander aanzien had gegeven. Nora zette hijgend haar broertje op de grond. 'De straatnaam klopt, het nummer ook. De reis is ten einde. Moe, nog even en ik ga op eten uit.' Bemoedigend sloeg pa een arm om zijn vrouw heen. In de ogen van de anders altijd zo rustige vrouw stonden nu toch een paar tranen.

Moesten ze hier leven?

HOOFDSTUK 2

Het vettige optrektouw langs de trap bood toch steun om hoger te komen, dacht Nora, terwijl ze huiverde vanwege de muffe geur die in het trappenhuis hing. Hun woonhuis was het voorhuis op tweehoog, zo bleek. De woning mocht eigenlijk nauwelijks zo heten. Die was bijna even slecht als het paardenknechtshuisje dat ze op het eiland achter zich gelaten hadden. De traptreden, half vermolmd zo hier en daar, bogen door onder hun gewicht. Ze kwamen op een overloopje. Eenhoog was ook een voorhuis en een achterhuis, zodat ze met vier woningen dezelfde trap gebruikten. Elke woning had één kamer en een piepklein keukentje, plus een gedeelte van de zolder. Een slordig geklede vrouw duwde een deur open.

'O, zijn jullie de nieuwe mensen? Nou, het boeltje staat al boven, hoor.'

De tweede trap was niet beter dan de eerste. Moeder hijgde. Jantje ook. Vader was vooropgegaan.

Zwijgend keken ze even later rond in de kamer van ongeveer vier bij vier meter. In een hoekje stonden inderdaad hun eigen spulletjes. Voor het eerst in haar leven zag Nora haar moeder moedeloos om zich heen kijken en ze was er bijna zeker van dat ze in moe's ooghoek een traan zag blinken.

'Bent u moe?' vroeg ze zacht.

'Ach kom.' Deze keer was het Aleid die de moed erin hield. 'Ik neem de emmer en ga water halen.'

'Hadden we maar een cent voor heet water, zodat we konden schoonmaken.' Moeder Groenendijk keek bedenkelijk naar de smoezelige houten vloer en de muren waarvan het behang ooit aardig was geweest, maar nu

zag het eruit alsof de muren beplakt waren met lompen. Vader pakte resoluut de schaarse meubelen op en zette ze neer. Een tafel en voor allemaal een stoel. Een kastje. Een gemakkelijke stoel waar hij meestal zelf in zat, maar waar hij nu zijn vrouw induwde. 'Ziezo,' zei hij na een paar minuten. 'Jij moet rusten, vrouw. En Jantje kan wel even in de bedstee gaan liggen. Nora, wil jij de kleren en het linnengoed uitpakken, dan ga ik er meteen op uit om op de lat wat eten te bemachtigen. We zullen niet eerder opknappen voor we wat in onze maag hebben.'

Weg was hij. Nora pakte de bundels met goed op. De paar handdoeken, waslappen en ander keukengoed hadden zo een plaatsje gevonden. Daar had ze nog geen tien minuten voor nodig. Het keukengerei was ook zo in een kastje gezet. De keuken was vies. Nora zuchtte even. Twee pannen, een paar borden en wat bestek. Jantje hing voor het raam en keek naar buiten, hij vond het maar vreemd dat de straat zo ver beneden hem lag. Aleid was nog steeds niet teruggekomen met haar emmer water, ongetwijfeld benutte die de gelegenheid om een praatje te maken met deze en gene. Maar waar was haar moeder gebleven? Nora schrok ervan. Het privaat misschien? Ze opende de deur van de kamer.

'Moe.'

De altijd zo flinke vrouw zat op de trap en staarde nietsziend voor zich uit. Haar armen hingen slap naast haar lichaam, de schouders moedeloos omlaag. Waarschijnlijk had ze haar wanhoop voor Jan en Nora verborgen willen houden, dat ze zich hier zo afgezonderd had. Met een luid kloppend hart van de schrik omdat dit helemaal niets voor haar moeder was, hurkte het meisje naast haar neer.

'Moe, wat is dat nu?'

Er kwam geen antwoord. Het leek wel, of haar moeder haar niet gehoord had. Er klonk een deur en voetstappen op de trap. Zou dat eindelijk Aleid met haar water zijn? Hadden ze maar kolen en koffie zodat ze iets warmes voor haar moeder kon maken.

'Moe.'

Nog steeds reageerde vrouw Groenendijk niet. Het leek wel of ze met open ogen sliep. Nora werd er angstig van. Het was duidelijk dat haar altijd

zo flinke moeder met haar onwankelbare geloof ten prooi was aan de diepste verslagenheid.

Het was de buurvrouw die naar boven kwam, degene die hun boeltje in ontvangst had genomen. 'Ik kwam maar eens even kijken hoe de vlag erbij hangt,' mompelde ze toen ze bijna naar boven was gestommeld, ondertussen haar vettige haar uit het gezicht strijkend terwijl ze haar ruwe handen afveegde aan het smoezelige schort dat om haar omvangrijke buik spande. 'Menslief, is het zo erg met je gesteld?'

Ondanks haar slordige uiterlijk en haar platte taalgebruik had deze vrouw kennelijk een goed hart. Ze bleef voor moeder Groenendijk staan. 'Mens, kan ik je helpen?'

'Ik weet niet wat er met moeder is,' hakkelde Nora. 'Ze is anders nooit zo.'

'Het is te veel voor haar geweest,' knikte buurvrouw begrijpend. 'Of is ze ziek?'

'Niet dat ik weet. Mijn broertje...' Ze schrok opnieuw. Jantje! Het ventje hing lusteloos tegen het kastje aan. De bedstee stond open, maar er lag alleen vies, rottend stro in. Geen wonder dat hij daar niet wilde liggen.

'Lieve, lieve,' mompelde de dikke vrouw. 'Ik ben vrouw Schilder, maar iedereen zegt tante Trui, dat moesten jullie ook maar doen, kinderen. Wel, meisje, ben je eindelijk terug?'

Ze gaf Aleid een standje voor haar lange wegblijven, alsof dat de gewoonste zaak van de wereld was. 'Ga naar beneden en roep buurvrouw achter. Zeg haar, dat ze om de dokter moet gaan. Nee, geen vragen. Ik heb dit vaker gezien en die dokter is een doodgoeie vent. Hij zal haar wel helpen.'

'Maar moeder... ik bedoel... de dokter roep je toch alleen als er sprake is van leven of dood?'

'Geen vragen. Ga nu maar. Ziezo, help me eens een handje, kind. Hoe heet je?'

'Nora, tante Trui.'

'Goed zo, Nora. Wel, jij legt je broertje in de bedstee. Het arme schaap ziet er vreselijk uit. Veeg er eerst het stro maar uit, de rest maken we later wel in orde. Zo, buurvrouw, dan neem ik jou eens even onder mijn hoede.' Ze haakte haar handen onder moeders oksels en zo goed en zo kwaad als dat

kon trok ze vrouw Groenendijk overeind. ‘Kom mee, in die stoel daar. Goed zo. En nu haal ik eerst een borreltje voor je, hoor. Niet weglopen.’ Ze lachte om haar eigen grapje. Maar ondanks alles was Nora maar wat blij dat tante Trui hen te hulp was gekomen. Het vieze stro bracht ze meteen naar beneden. Jantje was in de bedstee gaan zitten, misschien was hij een beetje bang voor tante Trui. Aleid keek angstig om de hoek van de kamerdeur. ‘Buurvrouw beneden is de dokter gaan halen. Wat is er aan de hand, Nora?’

‘Moeder is niet lekker geworden, geloof ik. Kwam pa maar terug. Hij blijft zo lang weg.’

Tante Trui was er al weer, met een halfvol borrelglas in haar handen. ‘Hier buurvrouw, dat helpt hoor.’ Haar ogen keken de ander goedhartig aan. Bijna tegelijkertijd kwam een deftige man de trap op.

Het kon niet anders of dit moest de dokter zijn. Een andere buurvrouw gluurde nieuwsgierig vanachter zijn rug de kamer in. In één oogopslag nam de rijzige man alles grondig in zich op. ‘Ik zie het al. Net aangekomen, zeker?’ De beide buurvrouwen werden in een handomdraai de kamer uit-gewerkt en de deur werd achter hen gesloten. Hij beluisterde moeders hart, nam haar pols op, keek onder het ooglid. ‘Zo vrouw, zeg eens hoe u heet?’

‘Groenendijk,’ mompelde moeder. De borrel had toch weer een beetje kleur op haar gezicht gebracht.

‘Heb je ergens pijn, vrouw Groenendijk?’

‘Nee dokter.’

‘Lange reis gehad?’

De vrouw knikte.

‘Moe? Wanneer heb je voor het laatst gegeten?’

‘Vanmorgen, dokter.’

‘Voldoende?’

‘We hadden allemaal nog een enkel sneetje roggebrood, dokter,’ liet Nora zacht weten.

‘Heb je geen vader, kind?’

‘Hij is erop uit... om te proberen wat eten te krijgen.’

‘Hebben jullie daar geld voor?’

Ze bloosde diep, net zoals moeder en Aleid. ‘Vader probeert wat brood en

kolen op de lat te krijgen, dokter. Morgen gaat hij op werk uit.'

De man zuchtte. Hij had er al te veel zo zien komen. Als Groenendijk geluk had en er inderdaad werk voor hem was, kreeg hij zijn loon toch pas op zaterdag en winkeliers gaven niet graag krediet als ze je niet kenden. 'Wel, vrouw Groenendijk, met jou is niets anders aan de hand dan een lege maag en oververmoeidheid. Hier,' hij rommelde in zijn broekzak en haalde er een tienguldenstuk uit. 'Koop daar wat behoorlijk eten van en andere dingen die jullie hard nodig hebben.'

'Maar dokter...' Nu was ook Nora ontdaan.

'Betaal het maar terug als Groenendijk werk heeft en je het weer kunt missen. Zo, en nu zal ik meteen eens even naar dit ventje kijken. Ik ben er nu toch.'

Zonder dat hij de gestamelde dankbetuigingen van Nora en haar moeder leek te horen, boog hij zich over Jantje. Moeder Groenendijk huilde. Het was voor het eerst in hun leven dat Nora en Aleid hun moeder hardop hoorden huilen. Nora werd door een nieuwe duizeling bevangen en moest zich even aan een stoel vastgrijpen. Dan vermande ze zich. Ze pakte het geld uit moeders hand en gaf het aan Aleid. 'Ga kijken of je pa kunt vinden en ik denk dat je maar het beste even aan tante Trui kunt vragen waar je de meeste kans hebt hem te vinden. Haast je. We moeten zorgen dat we vanavond behoorlijk te eten krijgen. Iets warmes als het kan.'

'Het is nu vier uur geweest,' bromde de dokter. 'Met dit ventje is het minder goed gesteld, meisje. Ik zou hem eens grondig willen onderzoeken.'

'Onze Jan is altijd al aan het kwakkelen geweest, dokter. Als vader werk heeft en we een dokter kunnen betalen, willen we hem laten onderzoeken, maar nu...'

'Naar mij kun je altijd toekomen, kind. Je hoeft pas te betalen als dat kan. Zeg dat tegen je moeder als ze weer zichzelf is. Ik verwacht haar een dezer dagen met het ventje op mijn spreekuur te zien.'

'Maar dokter... we staan al zo bij u in de schuld. Dat zal pa niet prettig vinden.'

'Dat geeft niets. Vraag het maar in de buurt. Ze zullen je vertellen dat ik kom als dat nodig is, ongeacht of ik daarvoor betaald word of niet. En nu

moet ik verder.'

'Ik weet niet hoe ik u bedanken moet, dokter,' stamelde Nora.

'Geen dank. Buurvrouw wist wat ze deed toen ze me liet roepen.' Ze zou zweren dat de man even lachte, dacht Nora verbaasd. Toen werd zijn gezicht weer ernstig. 'Er is er maar Eén Wie je dank verschuldigd bent. Zo dames,' nu lachte hij opnieuw, maar ditmaal tegen de nieuwsgierige buurvrouwen die zich nog steeds achter de deur bleken te verdringen. 'Als een van jullie nog een beetje koffie in de pot heeft zitten moesten jullie daar maar eens een lekker warm bakje van maken voor die vrouw daar. De groeten allemaal.'

'Ja, ja,' mompelde tante Trui. 'Ik heb nog wel melk en suiker ook. Gaat het weer wat beter, buurvrouw?'

Moeder Groenendijk had haar tranen inmiddels gedroogd en schaamde zich nu diep voor haar zwakheid. Jantje was zomaar in de kale bedstede in slaap gevallen, het ventje moest uitgeput zijn geweest. Tante Trui was naar beneden gestommeld maar de andere buurvrouw speelde nog wat met de punt van haar schort. 'Ik ben vrouw De Boer. Hoe heten jullie?'

'Groenendijk,' antwoordde Nora.

'Wel, vrouw Groenendijk, ik zal je morgen wel helpen met schoonmaken, hoor. Bij de waterstoker ga ik eerst een emmer water halen en groene zeep heb ik zelf nog wel. Ik zal je bedstee schoonmaken voor je er vanavond in slapen moet. Rust zelf maar een beetje uit.'

'Dank u,' mompelde Nora, omdat moe opnieuw haar ogen zat te deppen bij zoveel onverwachte hartelijkheid.

Eindelijk waren ze samen. Nora hurkte bij haar moeder neer. 'Ziet u wel? Alles komt goed.'

De oudere vrouw knikte. 'Ik schaam me zo, dat ik mijn vertrouwen heb verloren kind, terwijl ik had moeten beseffen dat de Schepper ook vandaag wel voor ons zou zorgen. Staat er niet: "Tot hertoe heeft de Here mij geholpen"? Waarom zou Hij dat vandaag dan niet doen?' Ze zuchtte eens. 'Daar schaam ik me het meeste voor. Ik had op God moeten vertrouwen.'

Nora slikte. Dit was typisch haar moeder. Maar antwoorden hoefde ze niet. Daar was tante Trui met een dampende koffiepot en een paar kom-

men. Achter haar kwam de buurvrouw met een dampende emmer, een boender en de zeep. Ze tilde zwijgend Jantje uit de bedstee die op de kale grond verder sliep en toog zwijgend aan het werk. Tante Trui keek Nora goedhartig aan. 'Alles zit erin, Nora, melk, suiker, neem zelf ook een bakje, meid. Je bent een kranig ding, hoor. Je moeder mag trots op je zijn. Ziezo, kom morgen maar even bij me langs om een praatje te maken, buurvrouw, dan zal ik je vertellen waar je het goedkoopste terecht kunt voor je boodschappen. Ajuus.' Weg was tante Trui weer. De zurige lucht in de kamer trok weg nu vrouw De Boer de ramen ondanks de kou wagenwijd open had gezet en de frisse geur van groene zeep nam de plaats in van die van rottend stro. Met trillende vingers schonk Nora twee kommen vol. Jantje sliep nog steeds dwars door alles heen. 'Hier moe, drink dit zo warm mogelijk op.'

'We hebben niets warmes meer gehad sinds gistermorgen,' mompelde haar moeder, terwijl ze kleumend haar koude vingers om de kom vouwde.

'Jullie zullen ervan opknappen,' knikte vrouw De Boer. 'Ziezo, in die bedstee kun je weer slapen. Hier meid, ik laat het sop hier, dan kun jij er in de keuken nog even mee aan de gang.'

'Graag. Daar is het evenmin erg fris.'

'Morgen hebben jullie alle tijd om grondig schoon te maken, maar nu ben je tenminste uit de ergste stank. Zo.' Ze schoof de ramen weer naar beneden en Nora mompelde nog dankbetuigingen toen de deur allang weer achter haar was dichtgevallen.

Eindelijk ging ook Nora zitten. 'Heerlijk,' mompelde ze boven de warme koffie en ineens stonden er ook in haar ogen een paar tranen. Een nieuwe duizeling kwam en ging. Ja, de koffie zou ook haar goeddoen. Ze was mierzoet.

'Ik heb een vreselijke honger, moe,' mompelde ze. 'Die dokter toch, hè? Wat ben ik blij dat buurvrouw hem liet komen.'

Nog voor ze goed en wel hun kommen leeg hadden, kwamen Groenendijk en Aleid weer terug. 'Gelukkig,' slaakte Nora een zucht van verlichting. 'Kom, er is koffie genoeg en ze is nog warm, jullie hebben het even hard nodig als wij.'

'Koffie?' Aleid snoof behaaglijk. Het was maar goedkoop zwart vocht met

verdunde melk dat de naam koffie eigenlijk nauwelijks verdiende, maar voor hen was het op dat moment niet minder dan nectar.

‘Niemand wilde me op de pof verkopen,’ verzuchtte vader, hij had van Aleid al gehoord wat er tijdens zijn afwezigheid was gebeurd en zelfs die sterke man zag bleek en had grote donkere kringen onder zijn ogen.

‘Dat komt omdat ze ons nog niet kennen,’ wist de nuchtere Aleid. ‘Later doen ze er niet meer zo moeilijk over. Weet je, dat ik nu al van de stad hou?’

Ondanks alles moest Nora glimlachen. Ze had het eten dat ze hadden meegebracht naar de keuken gebracht. Dankzij het geld van de dokter hadden ze alles wat ze nodig hadden. Aardappelen en zelfs een stukje spek, en een rood kooltje dat zijn beste tijd weliswaar gehad had, maar dat daarom ook erg goedkoop was geweest. De zoete, warme koffie had haar goedge-daan. Ze nam de emmer met sop en maakte de keuken zo goed en zo kwaad als dat ging een beetje schoon. Buurvrouw had gelijk, morgen konden ze grondig schoonmaken. Nu ging ze direct aan het eten beginnen. Zonder iets aan haar moeder te vragen begon Nora met het schillen van de aardappelen en het fijnsnijden van de rode kool. Pa was al bezig de kachel aan te steken, zag ze over haar schouder heen. Goed zo. ‘Aleid,’ riep ze na een paar minuten.

‘Ja?’ Het hoofd van haar zusje verscheen om de keukendeur. ‘Wat een hokje, hè?’

‘Thuis hadden we niet eens een keuken,’ bromde Nora en dat was ook zo. Daar hadden ze gewoon in de kamer gekookt. ‘Brandt de kachel al?’

Aleid knikte.

‘Gelukkig,’ zuchtte Nora. ‘Het is koud geworden in huis.’

‘Ja, veel bijzonders is het niet, als ik eerlijk moet zijn,’ Aleid keek een beetje bedrukt. ‘Maar als we allemaal werk hebben kunnen we snel naar iets beters verhuizen.’

‘Toe maar.’ Nora kon zelfs weer een beetje lachen. Ze zette de volle pan op de brandende kachel. Ziezo.

‘Waarom niet?’ ging Aleid verder. ‘Pa gaat morgen op werk uit. Ik ga een dienstje zoeken. Jij toch ook?’

‘Morgen ga ik moeder eerst helpen de boel grondig schoon te maken en

daarna gaan we boodschappen doen. Pas daarna ga ik eens rondvragen hoe ik het beste aan een dienstje kan komen.'

'Weet je wat ik heb gehoord? Over twee weken zijn de promenades van de schutterij.' Aleid lachte al haar tanden bloot terwijl ze petroleum in het petroleumstel goot, waarna Nora het spek zorgvuldig in de gedeukte kokenpan legde die ze op het stel zette.

'Promenades? Wat moet ik me daarbij voorstellen? En hoe weet je dat?'

'O, bij de pomp vertellen ze je van alles.'

'Dus je hebt gezellig gekletst, beneden?' Ze had het wel geweten, dacht ze met een zucht. Aleid zag slechts het plezier van alles in, maar misschien was dat toch beter dan bij de pakken neer te zitten. Moeder zat nog steeds in de stoel. Pa had het laatste restje koffie in haar kom gegoten.

'Zo, het eten staat op en de kachel begint het al een beetje behaaglijk te maken. Wacht maar, moe, als we straks gegeten hebben voelen we ons allemaal een stuk beter.'

De ander glimlachte dunnetjes. 'Ik begin weer tot mezelf te komen. De koffie en misschien ook wel die smerige jenever van de buurvrouw hebben me goedgegaan.'

'Natuurlijk, vrouw, nu heb je tenminste weer iets in je maag.'

Eindelijk werd Jan wakker. Nora maakte een waslap nat en gaf hem die zodat hij zijn toet en handen wat op kon frissen.

'Ik heb zo'n honger,' klaagde het ventje. Hij was de enige die geen koffie had gehad. Moe gaf hem nog snel het laatste slokje. 'Ik ben helemaal draaierig.'

'Ik ook.' Nora kneep bemoedigend in zijn wang. 'We gaan zo eten. Kruip maar lekker bij de kachel.'

'Wat ruikt het lekker.' Het ventje snoof de lucht gretig op. 'Spek,' verduidelijkte Nora.

'Echt?' Ongeloof stond in zijn ogen te lezen. Tja, vlees aten ze eigenlijk nooit, spek maar een heel enkele keer. 'Wie heeft dat gebracht?'

'De dokter heeft ons geld voorgeschoten, weet je dat niet meer?'

Tegen de tijd dat vader vers stro had gehaald en in de bedstee had uitgespreid, was het eten klaar. Aleid zette de borden op tafel en legde het bestek

erbij. Ondertussen stampte Nora de prak door elkaar. Niet veel later zaten ze met zijn allen om de vertrouwde tafel met de gammele stoelen. Natuurlijk sprak pa eerst een uitgebreid dankgebed uit voor de behouden aankomst en de onvoorstelbare vriendelijkheid die ze vandaag van hun medemensen hadden ontvangen. Hij dankte voor het feit dat ze een dak boven hun hoofd hadden en nu mochten genieten van zo'n goede maaltijd.

Ze aten stilzwijgend. O, wat was dat heerlijk, dacht Nora dankbaar. Pas toen de pan tot de laatste kruimel was leeggeschraapt en ze allemaal verzadigd achterover leunden, vertelde pa hoeveel geld er nog over was. Hij gaf het aan moe, zei dat hij ook roggebrood en stroop had meegebracht, zodat ze van het overgebleven spekvet stroopvet kon maken om op brood te doen. Morgenochtend zou hij om zes uur weggaan, werk zoeken. Vanavond zou hij bij buurman wel even zijn licht opsteken hoe hij dat het beste aan kon pakken.

'Je zou ons nog vertellen over de promenades van de schutterij,' hielp Nora haar zus herinneren, zodat ze met zijn allen aan iets anders zouden denken dan aan de onzekere dag van morgen.

'O ja. Wel, dat is een feestelijke optocht die 's morgens om halfzeven bij de Beurs begint. Dan trekken de muziekkorpsen van de schutterij door de stad, en iedereen gaat met die optocht mee. Het schijnt vaak een dolle boel te zijn. Ik ga beslist kijken. Zoiets was er op het dorp niet.'

'Als je dan niet naar je werk moet,' bromde haar vader hoofdschuddend. 'Voor jou lijkt het stadsleven een aaneenschakeling van pretjes te zijn, Aleid.'

Het was alweer de praktische Nora, die het eerst opstond om af te ruimen. Moe moest vanavond maar blijven zitten, vond ze. Wat voelde ze zich een stuk beter, nu ze behoorlijk gegeten had!

Nadat de afwas aan kant was en er een ketel met theewater stond te zingen op de kachel, ging Nora naar beneden. Bij tante Trui klopte ze aan. Een grote man deed open. 'Zo, meisie, wat kan ik voor je doen?'

'Opzij, Jaan. Dat is Nora van boven. Is er iets?'

'Ik... ik wilde u even bedanken voor uw hulp vanmiddag, tante Trui.'

'Graag gedaan, lieve kind. Iedereen heeft op zijn tijd weleens hulp nodig. Daar ben je bureu voor. Gaat het al beter met je moeder?'

Nora gaf de omgespoelde koffiekan en de schone kommen terug. ‘We hebben stamppot gegeten en spek, nu voelen we ons allemaal beter.’

‘Dat dacht ik wel. Zelf heb ik niet voldoende centen om iemand met eten te helpen, maar de dokter doet zoiets vaker. Dat wist ik. In de buurt wordt die man op handen gedragen, geloof dat maar.’

‘Dat kan ik begrijpen.’

‘En je vader, kind?’

‘Die gaat morgen op werk uit, buurvrouw.’

‘Wat voor werk?’

‘In de haven, denkt hij.’

‘Jaan, je moest maar eens met buurman kennis gaan maken en een praatje maken.’ Resoluut duwde tante Trui haar stevig gebouwde echtgenoot in de richting van de trap.

Giechelend ging Nora naar beneden. Daar was het wel even schrikken. Ze vond een plaats waar een gemeenschappelijk privaat stond, een voor tien woningen zoals hun huis. Er was ook een pomp. Het water was overgelopen en vermengde zich met urine. Het stonk op de binnenplaats en toch hing er was te drogen op gespannen touwen. Even slaakte Nora een nieuwe zucht. Nee, zij was niet als Aleid. Zij zag niet alleen het vertier in de stad. Zij zag vooral de armoe en de ellende, waar ze middenin zaten en met moeite drong ze de gedachte weg dat het nog maar de vraag was of hun leven hier nu wel zoveel beter zou zijn dan op het platteland, waar de lucht in ieder geval fris was en waar ze een lapje grond hadden gehad om aardappelen te verbouwen en een varken te mesten. In de stad moest al het eten gekocht worden. Je leefde er boven op elkaar en Nora beseftte nu al, dat ze daar nog weleens moeite mee zou hebben.

HOOFDSTUK 3

De haven kende zijn eigen wetten. Een schip dat aankwam moest worden gelost en een schip dat wilde vertrekken moest geladen worden. Dat menselijke arbeid zijn grenzen had, werd zoveel mogelijk genegeerd. Achttien,

soms wel vierentwintig uur aan één stuk door moesten arbeiders zwoegen als de haven dat noodzakelijk maakte.

Vader Groenendijk was die eerste morgen met Jaan Schipper meegegaan, die als los bootwerker in de haven werkzaam was en die beweerde dat er twee schepen geladen moesten worden, zodat een extra paar handen welkom zou zijn. Hij had gelijk, en dat was een grote meevaller, dacht Groenendijk in stilte.

De meeste havenarbeiders waren losse krachten, die 's morgens in alle vroegte opdoken aan de poorten van de grote rederijen om te horen of er werk was voor die dag. Als ze geluk hadden, zoals Groenendijk die eerste dag, lag er een schip met lading of op lading te wachten. Als ze minder geluk hadden was er wel werk, maar moesten ze aan het einde van die week bij drie of vier bazen langs om hun verdiende loon op te halen. Meestal werd dat loon uitbetaald in kroegen. Soms moesten de mannen urenlang lopen van de ene kroeg naar de andere eer ze op zaterdag hun geld binnenhadden en natuurlijk namen ze dan zelf ook geregeld een hartversterkertje.

Drank was de grootste vloek in de haven. Samen met bouwvakkers hadden havenarbeiders een ongunstige naam op dat gebied. In slechte tijden hingen de havenarbeiders doelloos rond. Dan trokken ze vergeefs van de ene poort naar de andere om overal te horen dat ze die dag niet nodig waren, dan hingen ze soms rond op pleinen en bruggen in de stad omdat ze thuis moeder de vrouw voor de voeten liepen. Het loon dat in zware, lange uren was verdiend werd dan al snel weer opgeteerd.

In het restant van hun eerste week in de stad werkte vader Groenendijk zestig uur, zodat hij die zaterdagavond met een flink loon thuiskwam. Als dat geen geluk was! Zorgvuldig legden ze stapeltjes geld opzij voor huur, iets om de dokter terug te betalen, geld om eten en kolen te kopen. Ze waren tevreden en meer dan dat. Toen ze die zondag voor het eerst naar de kerk gingen, vloeiden hun harten over van dankbaarheid.

Terug thuis moest Jantje de preek navertellen, iets wat de meeste kinderen moesten doen. Wie het niet goed deed, kreeg meestal geen eten. Buurman kwam hen na de dienst op de trap tegemoet. 'Verstandig, mensen,' liet hij grinnikend weten, 'de kerk bedeeft alleen die armen die ook

werkelijk gebruikmaken van de kerkbanken.' Zijn gebrek aan eerbetoon voor het geloof schokte Nora nogal.

'Dat is niet de reden waarom wij gaan,' antwoordde haar moeder waardig en met haar gebruikelijke kalmte, die ze weer helemaal herwonnen had. Ze was wonderlijk snel hersteld van haar inzinking van dinsdagmiddag toen ze aangekomen waren. Buurman knikte een beetje verbouwereerd en ging snel naar buiten.

Na de koffie kroop pa Groenendijk meteen de bedstee in om wat slaap in te halen na de zware week. De schepen waarop hij had gewerkt waren uitgevaren. Morgenochtend moest hij gewoon aan de poort komen horen of er werk was. Nu moest hij rusten om daar krachten voor te verzamelen.

'Het is jammer dat wij nog geen dienstje hebben,' zuchtte Aleid spijtig. Jantje hing slaperig bij zijn moeder op schoot, blij dat hij vandaag niet naar school hoefde. Hij werd er gepest om zijn uitspraak die nog doorspekt was met het dialect van zijn geboortestreek. Hij werd tevens geplaagd met zijn kleine, magere lijf en zijn tot op de draad versleten kleren. Elke morgen huilde hij dikke tranen als hij naar school moest, soms ging zijn moeder hem brengen, maar zelfs dan wilde het ventje niet.

Nora keek op van het aardappels schillen. Vroeger hadden ze op zaterdagavond rijstebrij gekookt en die in de hooikist gezet omdat koken ook werk was en op de zondag eigenlijk niet gewerkt mocht worden, maar hier in de stad scheen niemand dat te doen. Ze hadden niet eens een hooikist. Ach, we hebben nog niet echt veel tijd gehad om te zoeken, dacht ze. Dat was waar. Op woensdag waren de meisjes en hun moeder de hele morgen bezig geweest om het huis grondig schoon te maken. Buurvrouw De Boer had hen ijverig geholpen, maar tante Trui had hen steeds opgehouden omdat ze een praatje was komen maken. De buurvrouw die op hun eigen verdieping in het achterhuis woonde was een weduwe met alleen een volwassen zoon. Om in haar onderhoud te voorzien werkte ze in een loodwitfabriek, wat volgens tante Trui gelijk stond met langzame zelfmoord. Deze buurvrouw zagen ze evenwel nauwelijks, als ze thuiskwam van de fabriek at ze en ging ze meteen slapen, wisten ze ook al van tante Trui, die wat nieuwsverspreiding betreft niet voor de op dat punt beruchte waterstoker

scheen onder te doen.

Op woensdagmiddag hadden de meisjes boodschappen gehaald en met Jantje de buurt een beetje verkend. Moeder zou hem de volgende morgen naar school brengen maar het ventje had er niet bijster veel zin in. Van tante Trui wisten ze waar ze zo voordelig mogelijk terecht konden, vooral de markt, en dan wel aan het einde van de dag als de kooplui hun waar kwijt wilden, was erg geschikt voor mensen die elke stuiver moesten omdraaien, vertelde ze goedgehartig. De waterstoker en de kruidenier wilden best wat op de lat schrijven als je eens krap zat, als ze je eenmaal kenden zou dat geen moeilijkheden meer opleveren. In zo'n situatie zaten de mensen hier allemaal weleens, moesten ze maar denken. Nog diezelfde woensdag had Nora, bevangen door walging, het gemeenschappelijk privaat een grondige schoonmaakbeurt gegeven. Dat moesten de vrouwen om beurten doen, maar niet iedereen was even stipt en bovendien was het haast geen doen het hokje schoon te houden als je de gelegenheid met tientallen mensen moest delen. Ze hadden een pot in huis, die ze gebruikten voor de nachtelijke uren, maar ook wel tussendoor als het privaat steeds bezet was.

Hier in de buurt waren verreweg de meeste woningen eenkamerwoningen. In elke kamer huisde een voltallig gezin, behalve dan buurvrouw in hun achterhuis. Sommige gezinnen telden acht personen, jonge kerels sliepen meestal op de zolders, maar in de meeste woningen sliepen de ouders in de enige voorhanden bedstee en de kinderen in kermisbedden op de grond. Aleid, Nora en Jan vormden daarop geen uitzondering. Gelukkig had hun woning twee ramen, die 's morgens wijd opengezet konden worden om te luchten.

Aleid had al snel de stadse gewoonte overgenomen om op haar ellebogen in de vensterbank te leunen en te kijken wat er beneden op straat gebeurde en zich daar soms luidkeels mee te bemoeien, tot haar moeder haar hoofdschuddend weer naar binnen trok.

Op donderdag waren de beide meisjes naar de krant gegaan. Voor het gebouw was de krant aangeplakt achter glas. Wie geen geld had een krant te betalen, en dat waren de meesten, ging daarheen om de krant te lezen. Als er weinig werk was in de haven kon het daar druk zijn, want de meeste

mannen konden tegenwoordig wel lezen, onder vrouwen kwam analfabetisme vaker voor, maar in deze buurten maakte niemand zich daar erg druk om. De meisjes hadden alle advertenties uitgespeld waarin dienstbodes werden gevraagd. Ze waren bij verschillende mevrouwen aan de deur geweest, wat lange wandelingen en ook veel gezoek had gekost, maar geen van beiden was het gelukt om een dienstje te vinden. Soms waren ze te oud en hadden de mevrouwen liever een meisje van twaalf dat net van school kwam, zodat ze die zelf op konden leiden. Zo'n meisje hoefde natuurlijk nog niet zoveel te kosten. Andere mevrouwen stuurden de zusjes weg omdat ze geen ervaring hadden met een deftig huishouden. In het dorp hadden ze de boerin moeten helpen met het huishouden, de was, met melken en zelfs op het land als daar extra handen nodig waren geweest. In de winterdagen was er ook het stoffige werk in de vlasketen geweest, waar het vlas gezwingeld moest worden en waar je al na een paar dagen je longen uit je lijf hoestte. Maar ze hadden het gedaan om hun moeder wat te ontzien, zodat die zoveel mogelijk bij Jantje had kunnen blijven. Moeder had het druk genoeg gehad met het huishouden, het bijhouden van het akkertje en de verzorging van hun varken. Ze moest ook altijd het verstelwerk voor de boerin doen en dat was een heel werk in een gezin met kleine kinderen. Er liepen vier kleuters rond op die boerderij en dus was er altijd wel iets dat kapot was gegaan.

In de stad werkten vrouwen alleen als dat noodzakelijk was. Ze moesten hun kinderen thuis laten, vaak zonder toezicht, als deze nog te klein waren om naar de bewaarschool te gaan. Wel maakten sommige vrouwen kantoren schoon, dat kon in de avonduren en zo verdienden ze toch wat bij als de kinderen al in bed lagen. Anderen werkten net als buurvrouw in een fabriek.

Er waren de laatste jaren veel fabrieken bijgekomen in de stad, hadden de meisjes van de onverbeterlijke tante Trui gehoord. In die fabrieken maakten de arbeiders lange dagen en al die uren zaten ze opgesloten tussen vier muren, vaak in vieze ruimtes. Fabrieksmensen zagen er vaak bleek uit. Wie in de haven werkte verkeerde tenminste nog vaak buiten. Er waren ook vrouwen die zelf een nering opzetten en uit venten gingen langs de deuren. Wie moeilijk van huis kon, deed vaak de was voor een gegoede familie bij

zichzelf thuis. Vrouwen waren al met al vindingrijk als het erom ging een paar broodnodige centen te verdienen. Ook hadden Nora en Aleid vrouwen zien lopen in opzichtige kleding, die hun geld verdienden met onduidelijke bezigheden, wat hun moeder afkeurend afdeed als ‘mannen behagen’ en waarover ze verder beslist niet wilde praten. Haar toon maakte de meisjes duidelijk dat ze een dergelijk onderwerp maar liever moesten laten rusten.

Noch op vrijdag, noch op zaterdag had een van de twee meisjes werk kunnen vinden.

‘Dat is jammer,’ merkte hun moeder die zondag dan ook op. Pa Groenendijk snurkte nu luidruchtig in de bedstee, zodat ze wel weer hardop durfden praten. ‘Voor de rest hebben we veel om dankbaar voor te zijn,’ meende hun moeder.

‘Inderdaad.’ De meisjes konden niet anders dan dat beamen. ‘Buurvrouw zegt dat je in de loodwitfabriek altijd aan het werk kunt,’ liet Nora voorzichtig horen. Dat was iets dat haar bezighield.

‘Geef zo snel de moed niet op om een goed dienstje te vinden,’ antwoordde hun moeder rustig. ‘Ik zou het verschrikkelijk vinden als jullie in een fabriek moeten gaan werken.’

‘De tabakspiksters bij Van Nelle verdienen een goed loon en dat werk is niet zo ongezond als in sommige andere fabrieken,’ dacht Aleid hardop. ‘Maar er zijn zat meisjes die daar wel willen werken, dus... we proberen eerst maar een dienstje te vinden zoals we aldoor al van plan waren. Het is bijna mei. Zouden ze hier in de stad ook meiden en knechten huren van mei tot mei?’

‘Dat weet ik werkelijk niet, kindje,’ verzuchtte haar moeder. Eigenlijk had ze nog wat verstelwerk te doen, maar het was zondag dus dat kon niet. Ze had overigens van buurman wel begrepen dat men zich in de haven ook niet erg om de zondagsrust bekommerde. Daar zou Groenendijk nog weleens een zware dobber aan kunnen krijgen.

Na het middageten gingen de meisjes met Jan op stap om de deftige winkels in de stad te bekijken. Ze wandelden op hun gemak door de Passage en door het eerste gedeelte van de Hoogstraat, waar de voorname winkels waren. Ze keken er hun ogen uit, maar naarmate ze verdergingen werden de winkels geleidelijk armoediger tot de buurt eindigde in een wirwar van

stegen en sloppen, waar het niet beter was dan in de buurt waar ze zelf woonden. Na de winkels trok het drietal nieuwsgierig naar de havens. Eerst slenterden ze er tussen de deftige mensen langs de Boompjes. Hier was het ongewoon druk met mensen die zich koesterden in het prille lentezonnetje. Ze keken hun ogen uit aan de Leuvehaven, ze zagen aan de overkant van de rivier het silhouet van de linker Maasoever, waar volgens zeggen de huizen als paddestoelen uit de grond schoten, en waar in de afgelopen jaren grote havens werden gegraven zoals de belangrijke Rijnhaven waar vader en oom Jaan de afgelopen week gewerkt hadden. Rotterdam was een belangrijke stukgoedhaven aan het worden, vele goederen vonden van hier uit hun weg naar het immense Duitse achterland en de havenstad was in een grote concurrentiestrijd gewikkeld met vanouds bekende zeehavens als Antwerpen en Hamburg. Ten slotte kwam het drietal uit bij het park.

Heerlijk vond Nora het daar. 'Hier kun je net als in het dorp ruim ademen,' vond ze met een plotseling opkomende steek van weemoed naar de rust en de ruimte van haar geboortestreek. Daar had ze nog maar een week geleden eveneens op zondagmiddag rondgelopen om in haar eentje afscheid te nemen van alle dierbare plekjes uit haar jeugd. Ze had nog twee tantes in het dorp wonen, zusters van haar moeder. Ze hoopte dat het eens mogelijk zou zijn bij de tantes te gaan logeren en het dorp weer terug te zien. Maar vooralsnog was daar geen geld voor, dat sprak. Plezierreises waren voor de verre toekomst.

'Ik wil met de paardentram terug,' zeurde Jantje, die doodmoe was van de lange wandeling.

'Anders ik wel,' zuchtte Aleid verlangend. 'Ik beloof je, knul, dat wij samen een ritje gaan maken zodra ik mijn eerste centen thuisbreng.'

'Echt?'

'Beloofd. Maar nu hebben we er geen geld voor, hè? Dat weet je toch wel?'

Daarna wandelden ze langs de statige huizen van de Westersingel terug. 'Om hier te wonen,' zuchtte Aleid verlangend. 'Ik zal een rijke vent aan de haak moeten slaan, Nora, dat heb ik al eerder gezegd, maar nu weet ik het zeker.'

De ander lachte hardop. 'Geloof je het zelf? Ik zou al blij zijn als ik in zo'n mooi huis zou mogen werken. Gewoon om te zien hoe het er toegaat als je

zo deftig woont.’

‘Ik denk dat zelfs het huis van de burgemeester op het dorp maar een armoedige bedoening is vergeleken bij deze huizen. Maar wie weet, Noortje, wie weet wat de toekomst nog voor ons in petto heeft?’

Voorlopig was dat niet veel meer dan voortdurende onzekerheid. In die tweede week werkte vader Groenendijk maar één enkele dag. En de twee meisjes vonden nergens een dienstje, al deden ze er nog zo hun best voor. Maar op de vrijdag aan het einde van die week was er de langverwachte promenade van de schutterij, en omdat ze toch geen werk hadden, besloten Nora en Aleid vroeg op te staan om de optocht te gaan bekijken.

Buurman Jaan Schipper was lid van de schutterij. Een schutter was een soort kruising tussen een soldaat en een politiemann. Ooit, in de Middeleeuwen, was de schutterij ontstaan, en in die tijd werd de leden geleerd hoe ze de stad moesten verdedigen tegen vijandelijke aanvallen. Die functie van de schutterij was in de loop der jaren geleidelijk aan verloren gegaan, na de Franse tijd werd de schutterij meer en meer ingezet bij andere militaire doeleinden en ten slotte was de schutterij in de militaire organisatie opgenomen. Schutters waren vrijwilligers uit alle lagen van de bevolking, die leerden schieten en excerceren en soms kregen ze zeer belangrijke taken toebedeeld. Zo waren de schutters onder andere ingezet bij de grote havenstaking van drie jaar geleden.* De bootwerkers onder de schutters hadden zich bij die gelegenheid in een uitermate lastig parket bevonden, omdat ze werden ingezet tegen hun eigen medewerkers. Het was voor deze mannen een onaangename taak geweest om dat te moeten bestrijden waar ze het met hun hele hart mee eens waren.

Niettemin genoot de schutterij allang niet meer het aanzien dat ze in vroeger tijden had gehad. Nu vonden veel mensen de schutters zelfs een beetje belachelijk. Hardwerkende arbeiders hadden meestal niet veel zin meer om zich 's avonds, na hun zware dagtaak, nog naar het schuttersveld op Crooswijk te haasten om te oefenen in excerceren. Er waren er ook velen die hun uitrusting verwaarloosden en er slordig uitzagen. Regelmatig ver-

* 1896.

schenen er mannen met een stuk in hun kraag op oefening. Wie verstek liet gaan moest een gulden boete betalen en dat was voor een arbeider een grote som geld. Wie een boete kreeg ging liever een dag in het cachot zitten om het geld uit te sparen. Dit gebeurde altijd op zondag, zodat de onverlaten geen werkdag hoefden te missen. In het cachot doodden ze de tijd niet onaangenaam met kaarten en grappen maken, en ze keken er naar de voorbijgangers. Een van hun huisgenoten bracht dan rond het middaguur een pannetje met eten. Natuurlijk stond er tegenover dat je een vergoeding kreeg als je bij de schutterij hoorde, daarom waren er altijd mannen die dat alles voor lief namen. Anderen deden het meer voor het uniform. Schieten moest een schutter ook leren. Regelmatig werd er geoefend op de schietbaan.* Deze schietoefeningen vonden altijd in de morgenuren plaats. Omdat gezagsdragers bij de schutterij veelal zakenlieden waren en zich onder de schutters ook veel kantoorklerken bevonden, werden de schietoefeningen gehouden van zes tot acht uur in de morgen, de kantoren gingen immers pas om negen uur open. Dat arbeiders op die uren op hun werk verstek moesten laten gaan, daar stoorde men zich niet aan.

Maar voor het grote publiek bleef de schutterij vooral nog een schilderachtig gebeuren, dat altijd veel bekijks trok. Marcheerden de schutters door de stad, dan werden de mannen van alle kanten vrolijk aangemoedigd.

Er klonken dan kreten als: 'Een twee, hup twee.' Een ander riep lacherig: 'Hé dikzak, buik in en borst vooruit.' En als een schutter beschonken was grapte men: 'Man, hou je roer recht.'

Zodra na de mars het 'Inrukken mars' had geklonken haastten de brave schutters zich eendrachtig naar de kroegen om daar met een glas bier van vijf cent bij te komen van de inspanningen. Met wat minder enthousiasme gingen ze ten slotte weer naar huis, waar moeder de vrouw met de koffie wachtte.

Natuurlijk kende iedere Rotterdammer het Schutterslied, dat Aleid al voor de promenade uit haar hoofd leerde en met glimmende ogen liet ze het de avond voor de promenade aan haar zus en broertje horen.

* Op die plaats is nu nog een laan met die naam.

'Daar komen de schutters,
Ze lopen zich lam,
De mannetjesputters
Van Rotterdam.
O, wat een geschitter!
Wat maken ze lef!
Dat komt van de bitter
En 't plichtsbesef.'

Buurman Jaan kon er gemoedelijk om lachen. Op de morgen van de promenade stond zelfs moeder Groenendijk vroeg op en nam Jan mee achter Nora en Aleid aan. Net als vele andere mensen stonden ze 's morgens al ruim voor halfzeven voor de poort van de Beurs van Koophandel.

De muziekkorpsen en trommelslagers van de schutterij openden de bonte stoet. Al musicerend trok de optocht dwars door de stad, achter de schutterij verzamelde zich een hele menigte uitgelaten mensen. Een tikje chaotisch verliep de optocht wel, vond Nora. Alle bootwerkers, graanwegers, zakken-sjouwers en andere werklieden die op dat moment toch niets beters te doen hadden, verzamelden zich achter de schutterij. En natuurlijk bevonden zich onder hen ook onguere mannen die in elke stad te vinden waren, lieden die altijd en overal opdoken als 'er iets te doen viel'. Voornamelijk aan hen was het te wijten dat de promenade van de schutterij bijna altijd uitliep op relletjes met de politie en grote of kleine knokpartijen tussen de mannen onderling.

De hele menigte hotste mee achter de muziekkorpsen van de schutterij. Toch al smalle straten in de Rotterdamse binnenstad waren plotseling overvol, de menigte stuwde op bij de vele bruggen van de stad of versperde de doorgang voor melk- en groentekarren. Omdat het vrijdag was en dus bij veel deftige huizen de meiden bezig waren met het schrobben van de stoepen en trottoirs, was het onvermijdelijk dat uitgelaten kerels zich in het voorbijgaan wat al te veel vrijheden veroorloofden. Meiden werden in hun billen geknepen tot ze gillend van verontwaardiging de stoep opvlogen. Anderen kregen het water uit hun eigen emmers over zich heen gegoten uit

pure baldadigheid, overal wekten dergelijke taferelen die morgen de lachlust van het publiek op. Luiwagens en boenders, dweilen en lege emmers werden ten slotte als trofeeën in de stoet meegevoerd. Ter verhoging van de feestvreugde vloog er van alles door de lucht. Het was een complete chaos eer de optocht in het park was aangekomen. Aleid had met schitterende ogen van dit alles genoten, maar Nora was net als haar moeder blij toen ze weer veilig en wel thuis waren.

Het duurde nog vele uren eer buurman behoorlijk beneveld de trap opstommelde om de rest van de dag zijn roes uit te gaan slapen. Na een tijdje kwam tante Trui een poosje bij moeder zitten.

‘Zo gaat het nu elk jaar weer,’ verzuchtte ze. ‘De schutterij wordt over een paar jaar door niemand meer serieus genomen en toch is het een nuttige instelling, hoor. Bij de staking van drie jaar terug moest Jaan zijn eigen maten uiteendrijven. Omdat strijdlustige huisvrouwen die voor de rechten van hun kerels opkwamen, ja, ik was er ook bij, geloof het of niet, zich eveneens verzameld hadden, stond hij net als anderen oog in oog met zijn eigen vrouw. Dat was géén leuk moment, buurvrouw, dat kan ik je wel vertellen.’

‘Waarom werd er eigenlijk gestaakt?’

‘Dat was bij Müller en Co, omdat er steeds meer apparaten bijkwamen die de mannen werkloos maakten.’

Moeder legde even haar hand over die van de ander. ‘Toch kun je trots zijn op Jaan, Trui.’

De ander knikte aangedaan. ‘Best wel. Ze voelen zich zulke kerels, hè, in die uniformen.’ Er verscheen alweer een glimlach om haar altijd zo goedlachse mond.

‘Ik vond het prachtig,’ liet Aleid weten. ‘Als ik een man was ging ik zeker ook bij de schutterij.’

‘Maar je bent een meid,’ liet Jantje laatdunkend weten en nu moesten ze allemaal hardop lachen, of ze wilden of niet.

Pa Groenendijk was niet thuisgekomen. Misschien had hij vandaag werk gevonden? Nee, ondanks alles was het leven nog zo slecht niet.